

Rozdział 1

Rodzina i alternatywne formy życia rodzinnego we współczesnym dyskursie interdyscyplinarnym

1.1. Konteksty współczesnego dyskursu o rodzinie

Monografię rozpoczyna wyjaśnienie pojęcia i istoty rodziny oraz alternatywnych form życia rodzinnego, które są charakterystyczne dla społeczeństwa postmodernizacyjnego¹. Wynika to z faktu, że singielstwo, któremu poświęcono niniejsze opracowanie, jest fenomenem alternatywnych form życia rodzinnego i manifestuje się na wiele różnych sposobów i form wśród ludzi przynależących do różnych grup wiekowych. Na przestrzeni ostatnich trzech dekad nasila się nie tylko w bogatych społeczeństwach Europy Zachodniej i Stanach Zjednoczonych Ameryki, lecz także w wielu krajach azjatyckich i Ameryki Łacińskiej. Singiel-

¹ Postmodernizm to termin określający prąd myślowy i nowe tendencje we współczesnej kulturze, w filozofii, etyce, sztuce, architekturze i literaturze, jak również w życiu politycznym i społecznym. Stosowany jest do określenia nowego etapu rozwoju kultury, który nastąpił po okresie modernizmu, tj. po latach 60. XX w., oraz do określenia przeobrażeń życia społecznego, politycznego, ekonomicznego, które dokonują się głównie w krajach zachodnich o wysokich standardach życiowych. Postmodernizm jako okres w rozwoju społeczno-gospodarczym charakteryzuje się rozkwitem znaczenia informacji, zróżnicowaniem struktur, mnogością orientacji w działaniach podmiotów rynkowych. Rewolucja informacyjna, prowadząca do szybkiego rozwoju usług i wzrostu ich znaczenia w gospodarce, zastępuje typową dla modernizmu rewolucję przemysłową. Następuje przekształcenie społeczeństwa kapitalistycznego w globalne, w którym o pozycji decyduje wiedza i posiadana informacja. Zdaniem J. Mariańskiego (1997, s. 63–67) społeczeństwo postmodernizacyjne ma swoje szczególne znamię – hipertrofię informacji – generowaną przez rewolucję informatyczną, która totalnie zmienia jego oblicze. Społeczeństwo to charakteryzują takie procesy, jak: dyferencja społeczna, deinstytucjonalizacja, pluralizm kulturowy czy strukturalna indywidualizacja. Inny badacz, M. Featherstone (1995, s. 126) dowodzi, że okres postmodernizacyjny eksponuje cechę konsumeryzmu, która odległa jest od dominującego w erze industrialnej etycznego rozumienia życia.

stwo ma swoje prazródło w rodzinie nuklearnej, która w ostatnich latach, dla wielu osób w różnym wieku przestała być gwarancją bezpiecznej egzystencji. Jak trafnie zauważają U. Beck i E. Beck-Gernsheim (2002), czasy ponowoczesne wymagają od wszystkich tego, czego w przeszłości wymagano od niewielu – prowadzenia niezależnego życia oraz manifestowania indywidualizmu i samorealizacji. Wielu badaczy (m.in. Davis, 1983; Giddens, 1990; Hoorn, 1999) zwraca uwagę, że fenomen życia w pojedynkę staje się coraz bardziej konkurencyjny wobec rodziny.

„Żaden człowiek nie jest wyspą” – jak mawiał XVI-wieczny poeta i przedstawiciel angielskiego nurtu poezji metafizycznej J. Donne (Bloom, 2009). Z kolei już w IV w. p.n.e. Arystoteles (2004) definiował człowieka jako *zoon politikon* – zwierzę społeczne. Twierdził, że pragnienie akceptacji i chęć bycia z innymi ludźmi są elementarnymi i żywotnymi potrzebami psychospołecznymi każdego człowieka. Ludzie są gatunkiem z natury społecznym, ewoluującym tak, aby polegać na interakcjach i tworzeniu więzi z innymi ludźmi w celu opieki nad dziećmi, ochrony przed stresem czy pozyskiwania różnych zasobów. Złożone społeczeństwa ludzkie, w których żyje dziś większość z nas, nie są wolne od tej potrzeby głębokich więzi społecznych: w dużych aglomeracjach miejskich ludzie mają tendencję do poszukiwania kręgów społecznych składających się z garstki jednostek, na których mogą polegać. Poza bliskimi kręgami społecznymi ludzie mają także wyjątkową zdolność do nawiązywania więzi z większymi grupami, w tym z osobami niespokrewnionymi i ludźmi, których nigdy wcześniej nie spotkali. Ta rozszerzona więź (np. widoczna w patriotyzmie lub fandomie sportowym) opiera się na symbolach i znacznikach tożsamości grupowej; pozwala jednostkom rozpoznać wspólną lojalność, gdy nie są w stanie utrzymać relacji z każdą osobą w rozszerzonej grupie. Jednak dopiero rodzina², jako grupa pierwotna, którą cechuje współpraca oraz bezpośredni kontakt wchodzących w jej skład osób, jest w stanie dostarczyć jednostce poczucie miłości, bezpieczeństwa i wsparcia, wynikające z równoczesnej psychicznej i behawioralnej aktywności wszystkich jej członków.

Rodzina jest uniwersalnym archetypem wspólnym dla wszystkich kultur świata mimo występujących w ich obrębie różnic kulturowych (Elder, 1977). Każdy człowiek wywodzi się z jakiejś rodziny, która *a natura* jest dla niego z wielu względów szczególnie istotna i zarazem stanowi element wspólny dla rodzaju ludzkiego (Stewart, 2007). Niezależnie od wielkości rodziny oraz jej ewentualnych niedoskonałości, postrzegana jest ona jako najlepsze z możliwych, natu-

² Słowo rodzina ma rodowód prasłowiański i genetycznie jest związane z rzeczownikiem ród, a ten jest kontynuantem prasłowiańskiego *rod* i praindoeuropejskiego *ord-* „przyrost, wzrastanie”. Etymologia ta została odnotowana także w *Wielkim słowniku języka polskiego*: rodzina „to, co związane rodem”, „pokrewieństwo”, „spokrewnione osoby”, „członkowie tego samego rodu”, „spokrewniona osoba, członek rodu”, „ziemia rodowa”, *rod* + przyrostek -ina (szerzej w: *Wielki słownik języka polskiego*, 2007).

ralne i nieodzowne środowisko dla narodzin oraz rozwoju człowieka, a także jako najważniejszy system pośród współistniejących pokoleń rodzinnych w zakresie pomocy i wspierania jej członków we wszystkich dla nich kwestiach ważnych egzystencjalnie (Redmond & Martin, 2023; Walsh, 1996). Współczesna rodzina ulega wielu szybkim przemianom wewnętrznym oraz zewnętrznym i musi dostosować się do dynamicznych przemian politycznych, społecznych, gospodarczych i kulturalno-wychowawczych.

Pojęcie rodziny jest w różnorodny sposób definiowane w literaturze naukowej. Uczeni rozpatrują rodzinę m.in. w kategoriach grupy i instytucji społecznej, wspólnoty i zrzeszenia oraz środowiska wychowawczego. Problemem rodziny zajmują się pedagodzy, antropolodzy, socjologowie, psychologowie, jak też etycy. Definicje rodziny różnią się w zależności od kraju, a także w obrębie kraju. Rodzina jako zintegrowana i funkcjonalna jednostka społeczna od dłuższego czasu przyciąga uwagę i wyobraźnię badaczy. Niewątpliwie rodzina jest nieodłącznym składnikiem społeczeństwa. Obserwuje się wzajemne oddziaływanie społeczeństwa na rodzinę oraz rodziny na społeczeństwo. Jak już wcześniej wspomniano, w literaturze przedmiotu różnie definiuje się rodzinę. Tworzą ją osoby, które łączą szczególne więzi (Jaskiewicz i in., 2016). Historia studiów nad rodziną współcześnie przybiera charakter wysoce interdyscyplinarny, w którym dominuje podejście bardziej psychologiczno-socjologiczne aniżeli antropologiczne.

Niewątpliwie rodzina jest pierwszym środowiskiem opiekuńczo-wychowawczym człowieka, w którym się on rozwija i zaspokaja podstawowe potrzeby. Daje ona poczucie przynależności, a poprzez funkcję wychowawczą kształtuje system wartości, postawy, aspiracje oraz wzorce postępowania. Jest to przestrzeń relacji osobistych, w której człowiek po raz pierwszy doświadcza miłości w kontakcie z najbliższym dorosłym opiekunem i pozostałymi członkami rodziny. Wzorcowym modelem rodziny jest rodzina pełna, oparta na sformalizowanym węźle małżeńskim, związku rodziców posiadających potomstwo, nazywana rodziną nuklearną. Stanowi ona część większych zbiorowości, nie tylko rodzin generacyjnych wyznaczających pochodzenie danej jednostki (Herda-Płonka, 2009), lecz także wybranego kręgu społecznego, całych społeczeństw, narodów i kultur.

Pojęcie rodziny występowało już w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r., gdzie w art. 16 zapisano, że „rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa i ma prawo do ochrony ze strony społeczeństwa i państwa”. Podobną definicję rodziny zawiera art. 10 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, będącego traktatem międzynarodowym, ratyfikowanym przez Polskę w 1977 r. Natomiast w raporcie UNESCO stwierdzono, że rodzina jest jednostką pokrewieństwa i nawet jeśli jej członkowie nie dzielą wspólnego gospodarstwa domowego, jednostka ta może istnieć jako rzeczywistość społeczna (Sharma, 2013). Z kolei Departament Spraw Gospodarczych i Społecznych Organizacji Narodów Zjednoczonych opisuje rodzinę jako składającą się z dwóch form: rodziny nuklearnej i rodziny

rozszerzonej. Rodzina nuklearna jest definiowana jako obejmująca dwoje dorosłych i ich dzieci. W społeczeństwie zdominowanym przez heteronormatywność i patriariat rodzinę nuklearną najczęściej przedstawia się jako heteroseksualne małżeństwo i ich biologiczne dzieci. Rodzinę rozszerzoną definiuje się jako relacje rodzinne poza rodziną nuklearną, obejmujące dziadków, ciotki, wujków i kuzynów (UN DESA, 2020).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. nie zawiera definicji rodziny, jednak, jak stwierdził Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 12 kwietnia 2011 r. (SK 62/08, 2011), za rodzinę w rozumieniu Konstytucji należy uznać „każdy trwały związek dwóch lub więcej osób, składający się z co najmniej jednej osoby dorosłej i dziecka, oparty na więzach emocjonalnych, prawnych, a przeważnie także i na więzach krwi”. Dla określenia pozycji rodziny w Konstytucji kluczowe znaczenie ma przepis art. 18, rozdz. I, który stanowi, że „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej”. Przepis ten uprawnia do twierdzenia, że ustawodawca objął ochroną nie tylko samą rodzinę, lecz także poszczególne jej dobra (małżeństwo, macierzyństwo i rodzicielstwo). Wszystkie one są traktowane jako dobra samoistne. Niewątpliwie związki oparte na faktycznym pożyciu kobiety i mężczyzny (konkubiny)³ nie stanowią rodziny w rozumieniu prawa polskiego (Smyczyński, 2014, s. 2).

W pisarstwie socjologicznym rodzina jest określana jako grupa ludzi, która składa się z osób połączonych związkiem małżeńskim, rodzicielskim bądź więzami krwi lub adopcji (Januszek & Sikora, 1995, s. 48). Jej główne funkcje sprowadzają się do utrzymania ciągłości biologicznej i kulturalnej społeczeństwa, a także do zaspokajania potrzeb emocjonalnych członków rodziny itp. Stanowi więc grupę społeczną, która powstaje i rozwija się dzięki swej funkcji prokreacyjnej oraz dlatego, że zapewnia potomstwu warunki rozwoju biopsychicznego i przygotowuje je do życia w społeczeństwie (Piotrowski, 1979, s. 222–223). Według R.J. Gellesa (2000) rodzina jest podstawowym rodzajem grupy społecznej, w której istotną rolę odgrywają więzi łączące jej członków oraz wewnętrzna struktura stworzona na bazie zajmowanych przez członków rodziny pozycji i interakcji między tymi, którzy te pozycje zajmują. Jedną z kluczowych cech rodziny rozumianej jako grupa społeczna jest wspólne ognisko domowe, a zatem wspólne zamieszkanie członków rodziny w jednym mieszkaniu/domu. Innymi słowy, rodzina stanowi duchowe zjednoczenie szczupłego grona osób, skupionych we wspólnym ognisku

³ Ustawodawstwo wielu państw świata (np. Francji, Niemiec, Belgii, Holandii, Hiszpanii, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych Ameryki) uznaje prawnie niebędące małżeństwem związki dwóch osób odmiennej lub tej samej płci. Określa się je przykładowo mianem związków partnerskich, rejestrowanych związków partnerskich, formalnych związków partnerskich, związków cywilnych, partnerstwa domowego. Istnieją również kraje (np. Holandia, Belgia, Dania, Hiszpania, Szwecja, Norwegia, Kanada, Stany Zjednoczone Ameryki), które dopuszczają małżeństwa osób tej samej płci.

domowym, aktami wzajemnej pomocy i opieki, oparte na wierze w prawdziwą lub domniemaną łączność biologiczną, tradycję rodzinną i społeczną (Adamski, 1984, s. 21). Bardzo podobnie definiują rodzinę J.F. Engel, R.D. Blackwell i P.W. Miniard (1995, s. 742), według których jest ona zbiorem osób wewnątrz gospodarstwa domowego, spokrewnionych ze sobą. Według *Encyklopedii socjologii* (2000, s. 312–323) rodzina to mikrostruktura, mała grupa społeczna, której członkowie połączeni są małżeństwem, więzami pokrewieństwa (niekiedy adopcji), siecią wzajemnych zależności stosunków społecznych, prowadzą wspólne gospodarstwo domowe oraz odgrywają w niej odpowiednie role.

Zdaniem B. Szackiej (2008, s. 379) rodzina to dwie lub więcej osób, które złączone są więzami wynikającymi z umowy wzajemnej, z urodzenia bądź adopcji, które razem przyjmują odpowiedzialność za: zapewnienie przetrwania oraz opiekę nad członkami grupy; socjalizację dzieci; produkcję, konsumpcję i dystrybucję dóbr i usług; nowych członków pojawiających się w wyniku realizacji funkcji prokreacyjnej lub adopcji; społeczną kontrolę członków grupy; a także zapewnienie emocjonalności i zażyłości.

Natomiast definicja rodziny opracowana przez K. Slany i podana w *Wielkiej encyklopedii PWN* określa rodzinę jako „połączenie dwu lub więcej osób, które są złączone więziami wynikającymi z wzajemnej umowy, z urodzenia lub adopcji, i które razem przyjmują odpowiedzialność (obowiązki) za nowych członków pojawiających się w wyniku realizacji funkcji prokreacyjnej lub adopcji” (*Wielka encyklopedia PWN*, 2004, s. 403). O członkostwie w rodzinie w mniejszym stopniu decydują względy formalne czy więzy krwi, a bardziej indywidualne preferencje i wspólne doświadczenia. Coraz bardziej elastyczne granice definicyjne rodziny sugerują, że jest nią również układ oparty wyłącznie na interesie ekonomicznym bądź stosunkach seksualnych, niezależnie od płci osób go tworzących (Bakiera, 2014, s. 148–149).

Amerykański antropolog G.P. Murdock definiował rodzinę jako zamieszkującą określoną przestrzeń (terytorium: tutaj dom) wspólnotę, złożoną z żony, męża i dzieci. Ta wspólnota miejsca, osób i wspólnych zasobów materialnych pełni podstawowe funkcje: seksualną, rozrodczą, wychowawczą, opiekuńczą i ekonomiczną (Murdock, 1949, s. 1–2). Natomiast dla T. Parsonsa rodzina jest wymogiem funkcjonalnym społeczeństwa; grupą, dzięki której to społeczeństwo może trwać; która posiada wewnętrzne mechanizmy dostosowawcze w sytuacji zachodzących przemian. Według modelu strukturalno-funkcjonalnego rodzina zapewnia porządek społeczny, socjalizuje swoich członków oraz wpływa na kontrolę powstających napięć. Rodzina to element szerszej struktury społecznej, w której odbijają się zmiany zachodzące w społeczeństwie, ale jednocześnie sama ma wpływ na generowanie tych zmian (Parsons, 1972, s. 283). Natomiast M. Desai (1994) zdefiniował rodzinę jako jednostkę składającą się z dwóch lub więcej osób połączonych małżeństwem, pokrewieństwem, adopcją lub zwią-